

25000 հազարադրամ ծծմբական թթուում
և 10000 հազարադրամ երկաթի քաղաղում
թիւն :

Վերելքն այն ժամանակ տեղի կ'ունենայ
երբ օդն լաւ է. առաւօտեան ժամը 9էն
մինչեւ երեկոյեան ժամը 11 : Օդաջնացա-
կան բնդարձակ պարտէզն յերեկոյին կը լու-
սաւորուի վեց աղեղնաձեւ լապտերներով :

Չորաւոր լուսարձակ մի իւր ճառագայթնե-

րը կը սփռէ նշուկապ օդապարիկին վերայ՝ որ
լուսեղէն գունդ մի կը դառնայ : Լուսանկար-
չական ընկերութիւն մի հաստատուած է՝ իւ-
րաքանչիւր ճամբորդութիւնի լուսանկարելու
համար :

Լիոնի աշխարհահանդէսն մեծ և նշանաւոր
գործ մ'է որոյ այցելութիւնն այլ շատ հետա-
քննական : Յիշատի զայն պատրաստողք ար-
ժանի են բարեմաղթութեանց :

Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ի Ր

ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՒՕՍՈՒԹԵԱՆ

Ի ԶՈՐՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒ

(Ըստ Վիլհէմի)

որորդ զարն նախկին եկեղեցւոյ
մեծ յեղանակ և միանգամայն քրիս-
տոնէական գրականութեան ոսկեգարն
է : Այս յեղանակիւ մէջ եկեղեցին
ընկերական օրինօք հաստատեալ քա-
ղաքային տէրութիւն մի կը դառնայ, այն
ատեն ի պերճախօսութեան և ի դպրութեան
յառաջ կը բերէ այն վեժմ և պայծառ հան-
ճարները, որոց ոչ երբեք նման մրցակիցք կը
գտուին՝ բայց եթէ Գաղղիոյ ժի. դարու
սրբազան քարոզչաց մէջ : Ո՛րչափ արդարեւ
մեծամեծ մարկիկ, ո՛րքան գերազդէն ճար-
տասանք կ'ենէն Ս. Սթանստէն մինչեւ Ս.
Ալգոտինեայ ժամանակն, ի՛նչ հրաշագոր-
մաւորական շարժմանք բովանդակ հռոմէա-
կան աշխարհին մէջ, ի՛նչ տաղանդներ՝ նե-
րախօհ մրցմանց մէջ հանդիսացեալ, ինչպիսի՛
ոյժ մարդկան հաւատոց վերայ բանեցուցած,
ի՛նչ կերպարանափոխութիւն բովանդակ ըն-
կերութեան, այն կրօնից ձայնիւ որ ի գեա-
նադամբանաց կը վերանայ ի գահոյս կայսե-
րաց, որ ըստ կամս իւր ի գործ ամէ երբեմն
մարտիրոսաց արեամբ մաշեցուցած սուրբ :

Արդի ժամանակներու և մանաւանդ Գաղ-
միոյ ժի. դարուն մէջ, քրիստոնէութիւնն
կերպով մի քաղաքականութիւնէն օգնութիւն
կը գտնէր, նորա հետ կը մաքրազարդէր
որով և նոյն պայծառութեամբ կը փալկէր
ինչպէս արուեստը : Ժի. դարու մեր պեր-
ճախօսքն զիրենք շրջապատող հանճարներէն
կ'օգտուին և կը ներշնչին : Նորա իրենց լե-
զուին մէջ կը ցոլացունեն այն շքեղութեան
և քաղաքակրթութեան պայծառութիւնը, զոր
կը պախարակէին յապարանս Լուդուիկեայ
ժ. Գ. ի. նորա զնոյն երբեմն զանձամբ կը
զգենուն և երբեմն կը շլատան : Եթէ Բոսիւ-
իւր մեծութեամբ և աշխուժիւն գերազանց
ոմն է, այլ և քաջայայտ է ամենուն՝ թէ
ինքն եւս իւր ժամանակցաց հետ մի և նոյն
մտածութիւններով սներ ու աճեր է, և թէ
ինքն եւս մի և նոյն յեղանակի այլ երկնիկ
բեղմնաւորութեան պտուղ մ'է :

Սակայն Դ. դարու մէջ, որչափ որ այլն
ամենայն կը փճանայ՝ թուի թէ քրիստոնէա-
կան պերճախօսութիւնն կ'աճի և կը զօրա-
նայ : Այս մտաց և արիւթեան ամենէն ա-

մեթալի ցածութեան իշած ժամանակն, երբ ներքինիք կառավարէին զինքնակալութիւն, և բարբարոսք լիզողէին, այն ժամանակն Աթանաս մի, Սսկեբերան մի, Ամբրոսիոս մի, Ալեքստինոս մի, կը լսեցընեն ամենէն մաքուր բարոյականը, ամենէն գերագոյն պերճախօսութիւնը: Միայն սոցա հանճարն կան, զուն կը մնայ ինքնակալութեան ընկնալու ժամանակ, կործանմանց և փլատակաց մէջ սոքա հիմնարկուք կ'երեւին: Եւ յիրաւի, վասն զի ճարտարապետք էին այն մեծ կրօնական շինուածոյն՝ որ պիտի փոխանորդէր հռոմէական ինքնակալութեան:

Անշուշտ օգտակար պիտի լինի, եթէ ի մատուցողական և բարոյական տեսակետով նկատելով ի մի հաւաքենք այս մարդկանց հանճարոյն մի ջանին արտադրութիւնքը, որ շատ անգամ կամ աստուածացուցման կամ հեզնութեան առարկայ եղած են: Մանաւանդ աւելի եւս հետաքրքրական պիտի լինի բազմաթիւ սոցա ժամանակները և տեղաւորել Դ. դարու կրից և զազափարաց մէջ այս մարդիկները՝ որք եկեղեցւոյ հաւաստի պատմութեանց մէջ կ'երեւին իբր անալլալլակ վկայք անփոփոխ աւանդութեան մի:

Այս պատմութիւնքը կարգաւորլ անշուշտ պիտի ըստի՝ թէ Դ. դարու մէջ կրօնական և քաղաքական կարգի կանոնաւորում էր, ինչպէս Լուդովիկոս ԺԴ ին ժամանակ, թէ մարդիկ նոյն օրինակ կ'ապրէին, և թէ նախկին ժամանակաց մարտիրոս մի արքունեաց եպիսկոպոսի մը կը նմանէր: Սակայն անաշուտ ակնարկ մի ձգելով այն հին ժամանակաց վերայ, ինչպիսի՝ տարբերութիւնք կ'անշատեն այս յեղանակներս, որպիսի՝ չքնադ և նորանշան պատկերներ կը ծնանին ի մեզ: Անշուտ ըսելով կ'իմանամ թէ՛ երեւակայութիւն և թէ՛ զատողութիւն, որ իրաց մէջ ճշմարտութիւն փնտելու ժամանակ՝ պատմութիւնը չի նկարեր տարբեր ժամանակի գոյներով:

Քրիստոնէական նախկին դարուց պերճախօսութեան և վանդապետութեան հաւաքածոյքը քննելու համար ես յաճախ երկար ժամանակ ծախեցի. ինչ կը թուէր՝ թէ աշխարհի վերայ գործուած այդ ամենամեծ յե-

ղափոխութեան հանդիսատես կը լինէի: Այո՛, ես կը փնտռէի այդ աստուածաբանական մատենադարանից մէջ ժողովրդոց սովորոյթը և հանճարը: Քրիստոնէայ պերճախօսաց կենդանի երեւակայութիւնն, նոցա կոիւներն և եռանդուն աշխոյժքն կը կենդանացունէին աշացա առջեւ աշխարհ մի՛ որ ոչ ևս էր. և զոր նոցա ազգու և կաթողիկոսաբարձ՝ պատմութեան աւելի շատ լաւ կերպով մեզ աւանդեր են: Ամենէն աւելի վերացական խնդիրներն կը կենդանանային հակառակութեան լեզուաւ և ճմարտութեան աշխուժին. ամենայն ինչ շահ և կեանք կը բերէր. վասն զի ամենայն ինչ անկեղծ էր: Մեծամեծ առաքնութիւնք, վառվռուն համոզմունք, իսկապէս բարք կը կենդանացունէին նորապէս զարու մը պատկերը. զար մի՛ որ բոլորովին սիրահարուած էր բնազանցական և աստուածաբանական գիտութեամբք, և որոյ համար զարմանալին և անիմանալին զարձեր էր մի բնական կարգ և իրականութիւն:

Այս մտախոհ և զազափարական գոյութեան հետ նաեւ կու գային իր խառնուէին բոլորովին ներհակութեամբ հասարակաց կենաց պատահարքն և մեր բնութեան հասարակ կրքերն ու ախտերն: Աշխարհաքաղաքացի կրօնի մը ձեռք զանգուած քաղաքականութեանց և ժողովրդոց խառնուրդն՝ սոյն տեսարանին վերայ նոր երևոյթներ կը յաւելոյր: Քրիստոնէութիւնն այլ և այլ կերպով կը ներգործէր, այլ և այլ աստիճաններով մուտք կը գործէր հռոմէական լծոյն ներքեւ խոնարհած ազգաց մէջ, որք ծագումնք, բարուք և կշիւմայիւք տարբերէին յիրեաց: Սոցա նախական բնադրոյն յերեւան կու գար կրօնական եռանդեան ազդեցութեամբ՝ որ զիրենք յերկրաւոր կապանոց կ'արձակէր: Ասորին, յոյնն, ասորիկեցիին, կեղան, սպանիացիին իրենց քրիստոնէութեան մէջ ունէին իւրեանց սեփական տիպը. և նոյն ժամանակաց բազմաթիւ հերետիկոսութիւնքն՝ աւելի ազգային քան թէ աստուածաբանական էին:

Հարց գրուածքն բոլոր այս զանազանութեանց պատկեր մ'են: Նոցա խորհրդաւոր հակառակութեանց և նրբամտութեանց միջէն յանկարծ կը ծագին ժողովրդոց պատմու-

Թեան մանրամասնութիւնքն, բարոյական երկարատեւ յեղափոխութեան մի յառաջագիւնութիւնքն, հին սովորութից անկումն և յաւաստութիւնն, հաւատոյ ազդեցութիւնն երկարեալ քան զգարութեանն, նորանոր հաւատք որ կը սկսի ժողովրդեան ձեռքը և զորս կ'ամրացունէ ինքն գիտութեան և պերճախօսութեան մէջ, հոետորաց տեղ փոխանակին Աւարեալք. և անա ջրիստոնէութիւնն՝ հին աշխարհի մէջ քաղաքականութեան մի նոր դար կը կառմէ, որ բոլորովին զատուած կ'երեւի հոսովէական ինքնակալութենէ. և սակայն անոր հետ կը կործանի:

Հոն կը տեսնուի՝ յետ երկար ժամանակաց հոսովէական լծոյն ներքեւ ընկնուած յուսական հանձարն, սակայն հիմա կրօնական նախանշալուութեամբ վերստին ոգեւորուած փոխանակ ունայն պերճախօսութեամբ իւր վարդապետները զուարճանելու, կը ճգնի նա զաշխարհ ամենայն որսալ ի հաւատս իւր: Այդ հանձարն տէրութեան ամեն կողմերը գրեթէ միանգամայն սփռուած կը տեսնուի, կը փայլի ինչ յեղիւստս, ի իւրերեքիս և մանաւանդ աօրական Յունաստանի մէջ, ուսկից ոչինչ չէ մնացել՝ որ երբեմն այնքան հոգեկարու էր իւր շուայլութեամբն և հարբստութեամբ: Տակաւին հօր է նա իւր ծննդավայր երկրին վերայ, և նոյն իսկ այն տեղերը ուսկից լուսաւորեց զիտայիւս 'ի ձեռն Պիւթագորայ, և տիրեց Արեւելքի ի ձեռն Աղեքսանդրու:

Չորրորդ դարու մէջ Սթէնքն միշտ աւրուեալից և զարթութեանց քաղաք եղեր է, լի յիշատակարանօք և ուսումնարանօք. նա Էրոպիոյ և Ասիոյ բոլոր ուսումնատեղն, պատանիքը առ ինքն կը ձգէ, նախկին դարու այդ եռանդուն աշակերտներովն կը լէննայ, որոնք անյաղ են թէ՛ գիտութեան և թէ՛ հրաշալիաց, կ'ուզեն ամեն բանի մէջ թափանցել, ամեն ինչ իմանալ, անհանգիստ պարզութեամբ մի կը փնտռեն նորա զննարտութիւն, և մոլեռանդութեամբ մի պաշտպան կը կենան այնմ: Այդ երիտասարդութիւնն իւր վարժապետաց ընթացից կը հետեւի, կ'ընկերանայ նա 'նոցա կուռօց և յաղթանակաց նոյն եռանդեամբ և նոյն յուզմամբ՝ Եւրոպ

բով երբեմն թընդայր ուշագիւր ամբոխն յընթացս կառարդաւաց:

Աշխոյժ և փութաշան երիտասարդութիւնն իւր զբօսախաղերով կը թընդացնէ Սթէնք քաղաքը մի նոր աշակերտի զայլուտը ողջունելու համար, և երկար ժամեր կ'անցունէ ճիւղարանի դասասացութեանց: Սթէնքն լեցուած է թէ՛ ջրիստոնէայ եկեղեցիներով և թէ՛ կուռց մեհնարներով. բազմաստուածութիւնն հոն կը տեսէ տակաւին շնորհիւ արուեստից: Երկու կրօնից ապագայ պաշտպաններն եւս նոյն զարդի մէջ կը գտնեն զիրեարս առանց զիսնալու (ապագայի մէջ պատահելիքն): Այդ կրկին երիտասարդ մարդիկն՝ որ այնքան լուրջ և հեզահամբքով կ'երեւին, զարմանալի եղած իրենց լինելակիցներէն, որոց յիմարութիւններէն կը խորշին յոյժ. և անա այդ յիրեւրաց անբաժան անձինքն՝ որ Սթէնքի հրապարանաց մէջ միայն ջրիստոնէից եկեղեցւոյ և զարդաց ճանապարհը գիտեն, սղբա են Գրիգոր Նազիանզացին և Բարսեղ. բայր Յունաստանի մէջ օտոյս վրայօք կը խօսին, սղբա զարթութեան և արտաքին պերճախօսութեան մէջ՝ կը գերազանցեն:

Սոցա քովէն կ'անցնի շատ անգամ լուռ ու մունջ երիտասարդ մի, անկանոնաւոր և շտապողական քայլերով, փայլուն և կրակոտ հայեցուածով, իւր մազին խոպոպիքն դէպ 'ի վար թողած, պարանոցն թեթեւ կերպով ծածած և դէմքն փոփոխ և արհամարհուս, Հազած է նա իմաստասիրաց կարճ վերարկուն, նորա ետեւն ընթացող ամբոխն կը գուշակէ նորա բազըր, մանաւանդ թէ նորա վտանգները: Սա հոսովէական պետութեան նախանշանները կ'արտայայտէ, որ ինքն և Յուստաս կայսեր կառնած Յուլիանոսն, որ ինքնապաշտօնէն կ'ընկերանայ ի յիշատակէն և զուգէ իւր քաղդին վրայօք ի ծածուկ խորհուրդ հարցնելու իմաստասիրաց և քրմապետաց, Քրիստոնէայ է նա, և նոյն ժամանակաց յաճախ սովորութեան հակառակ մանկութենէ ընդունել է մկրտութեան խորհրդոյն կնիքը: Յուլիանոս երբ կը յանձնուի արքայնի եպիսկոպոսի մը հագաբարձու

Թեան, փառասէր և քիչ յետոյ հերձուածողն
Էւսեբիոս, կայսրն կը ստիպէ զՅուլիանոս այլ
եկեղեցական աստիճան մ'առնուլ Վրան և
ընթերցողի պաշտօն վարել Նիկիոմիդիոյ մայր
եկեղեցեացն մէջ։ Յուլիանոս իրեն առատա-
պէս արուած նուէրներովն կը զարգարէ մար-
տիրոսաց դամբանները, և իւր եղբոր հետ ի
միասին քրիստոնէից եկեղեցի մը շինել կու-
տայ։ Սակայն իւր հաւատոյն վերայ կը առ-
տակուտի, և տակաւին վաղեմի կրօնի յա-
րած Յոյներու յայտ մի կու տայ իւր առ Հո-
մերոս ունեցած ուէրն։ Յոյներն շատ կը պար-
ծին նորա հանճարոյն և առ գիտութիւն ու-
նեցած սիրոյն վերայ, որոց թուի թէ հա-
ւաստիք մ'են նորա աստիճանն, տաղանդն
և երիտասարդութիւնն, որ և զարմանալի դի-
պլոմատով մի անվտանգ միացեր էր Կոստասի
անցմանթիւններէն։

Ասիոյ մէջ կը փայլի Անտիոք իւր եկե-
ղեցիներով և թատրոններով. երեւակայութեան
և զրգանաց խառնուրդն հաւասարապէս կը
նպաստէ թէ՛ անաշու խտտութեանց և թէ՛
հաճոյից։ Հոս՝ նոր կրօնի աշակերտքն առա-
ջին անգամ իրենց վերայ քրիստոնեայ ա-
նունը գրռմեցին, որ յետ երկու դարոց՝
աշխարհի ամեն կողմ կը տարածուի. հոս
Լիբանիոսն հեթանոս ի սէր Հոմերի կը բա-
նայ իւր դպրոցը, որուն կը հետեւի Ոսկե-
բերան. հոս Յուլիանոս կայսրութեան տէր
եղած և միշտ իմաստակ, կը զրէ իւր եր-
գիծաբանական քերթութիւնն ընդդէմ քրիս-
տոնէից։ Անտիոք քաղաքն կանգնուած է Ու-
րունաէս գետոյ ափանց վերայ, մի հրաշալի
դաշտի մէջ՝ զօր. կը պսակեն լեռանց զազաթ-
ներն, յորս սփռուել կ'ապրին մի քանի
միայնակեացք. ֆրիստոնէութիւնն այս քա-
ղաքին ամեն ունեցածին վերայ տիրեր է,
բաց 'ի նորա կառաքյալներէն և թատրոնե-
րէն. սակայն ամենեւին արեւմալից զբօսանք
չեն նսեմացներ այս հրաշակերտ քաղաքս
Տօնք, զիշերային պարահանդէսք, գիտական
ժողովք և հանդէք կը զբաղեցնեն անդույս
խաղաղասէր բնակիչքը։ Աղանդոց բաժան-
մունքք բնաւ խռովութիւն մի չեն հաներ մէջ-
տեղ, նոքա զիրար կը ծաղրեն առանց ա-
մենեւին զմիմեանս վիրաւորելու։

Լիբանիոս Անտիոքայ մէջ աներկիւղ կը
ներքողէ զՅուլիանոս անոր մահունքն յե-
տոյ. և Պարմենի բազմաստուածութեան ա-
ւերակները կ'ողբայ. ոսկայն ամբոխն երի-
տասարդ և պերճախօտ Ոսկերեբանի քայլա-
փոխից կը հետեւի, և նորա ճառից ազդե-
ցութեամբն՝ ծափահարութեամբք կը լընդայ
օրբաւլայրն, գիւղերէն և քաղաքներու զըռ-
ներէն ամենքն նորա ետեւէն կ'ընթանան,
և զբազմութիւնը արեգական կիզիչ ջերմու-
թենէն պաշտպանելու համար կտաններով կը
ծածկեն օդը. ժողովուրդն կարգէ դուրս զմայ-
լած ուշ կը դնէ նորա դիւթի խօսքերուն։

Այսպիսի է ահա Ասիոյ Յունաց կեանքն.
և յետ Հառմայ հպատակ և միանգամայն
քրիստոնեայ լինելու՝ սակայն զրեթէ բնաւ
չփոփոխելով իրենց բարքը, սովորոյթը և հա-
ճարը։

Սակայն սրբան Անտիոքն հանգարտ է,
նոյնպիսի այլ աւելի խռովայից և մրկալից
կը նկարագրէ մեզ Ս. Աթանաս զԱլեքսանդրիա
իւր գրուածոց մէջ։ Այս քաղաքս շահաստան
մ'ենդրէ և վաճառականութեան, և հայրենիք
ամենայն աղանդոց. հոն կը բնակին ամենէն
ներանձնացեալ և ամենէն ճարտար մարդիկ և
Հոն պտղովեակաւոց աստղաբաշխական դի-
տարանին և ընդարձակ գրատան քով՝ որ
հետզհետէ կ'անի՝ անթիւ արուեստաստեղծներ
կը նշմարուին. բաց յիմաստասիրաց հոն ոչ
ոք գատարկ կը կենայ, բոլոր օրն զբաղած
են կտաւ հիւսելու, թուղթ շինելու, ա-
պակի փելու, մետաղ բանելու, հոն կոյրերն
անգամ կ'աշխատին։ Բնակաց, ստարակա-
նաց և ճանապարհորդաց այնքան խուռն բազ-
մութեան մէջ՝ չկայ ամենեւին կարծիք կամ
հերձուած և ոչ բարուց կամ վարդապետու-
թեան եղականութիւն մի՝ որ գիւրաւ չծած-
կուի և կամ անպատեհաւ մէջտեղ չ'ենէն։
Հոն բնաւ հաստատուն և կանոնաւոր հաշա-
ծանք մի տեղի չէ ունեցած բնդդէմ քրիս-
տոնէութեան։ Եղած են հոն զիմաւորական
կոտորածք, այլ խիստ սակաւ անգամ մահաւ
պարտութիւն և մարտիրոսութիւն։ Բնակաց
յանդուքն բազմութիւն մը հռովմայեցի կու-
սակալները կը զարհուրեցնէ։ Այսքան փու-
թալան և միանգամայն խռովայից քաղաք

բնաւ չէ եղած. բնակաց թարքն զազանա-
բարոյ բան մ'ունի, և ձեռքերն շատ անգամ
արեամբ կը շաղախին: Մեհնան մի ձեռք
ձգելու համար կը սկսին զինուէ հակաճառիչ,
և մանաւանդ աւելի եւս կը կռուին արքե-
պիսկոպոստարանին համար, յիւրախ այս աստի-
ճանիս յարգն շատ մեծ է յայս ժողովրդեան:
Աղեքսանդրիա իւր վստճառականութեամբ ցո-
րեան կը հայլթայթէ Հռովմայ և իտալիոյ,
և երբ ետեւէ կը լինին նուաստացունել զԱ-
թանաս կայսեր առջեւ, իւր վրայօք ամբաս-
տանութիւն մի կը հանեն՝ թէ ինքն իւր
իշխանութեամբն Եզրիպտոսի նուաստորմաց
երթին կարգելու՝ Հռովմը սովի բռնելու համար:

Չորրորդ զարու վեհ ճարտասանից զուա-
ծոց մէջ լաւ կերպով նկարուած կը տեսնուի
Կ. Պոլսոյ բարքն, շուպլութիւնն, կայսերական
ապարանքն և իւր ակտերն: Սա աշխարհի
և միանգամայն կրօնից մայրաքաղաքն է. հոն
հետզհետէ եպիսկոպոսական աթոռին վերայ
կը փայլին Գրիգոր Նազիանզացիին և Ոսկե-
բերան. սակայն միանգամայն այս քաղաքս
կեդրոն մ'է՝ ուր կու գան կը յանգին Աղեք-
սանդրիոյ նուրբ հանճարներէ և Յունաստանի
իմաստասիրութենէ հնարուած աղանդներն.
հոն կու գան արժէք տալու այս հերձուածնե-
րու, մուծանելով յարքունիս և ջանալով ան-
կէց մի քանի սենեկապետ և կամ պալա-
տական մի քանի ներքինի որսալով: Անգա-
նոր ակն յայտնի յերեւան կու գան արեւե-
լեան պետութեան ամենայն խնդուութիւնքն,
իշխանաց քմահաճոյ բռնակալութիւնն, պա-
լատականաց զաղանձածուկ հնարքն, և նո-
րակառոյց մեծ քաղաքի մը շատ շուտով ա-
պականութիւնն, քաղաք մի՝ որ ոչ յունական
և ոչ հռովմէական կը համարուի. և աւելի
զաղթականաց երկրի մի նմանութիւն ունի՝
քան մայրաքաղաքի: Սակայն Կ. Պոլիս նոյն
խոյն իր նորութեան համար, իւր յիշատակա-
րանաց, հանդիսից և սովորութից մէջ չ'ունի
մի այնպիսի բան՝ որ յիշեցնէ զկուպաշտու-
թիւնը: Ինքն քրիստոնէութեան յաղթանա-
կին հետ ժամանակակից է, ուստի և քրիստո-
նեայ կայսերաց շատ սիրելի, զիրենք կրօ-
նական կամ ազանութեան ոչ մի յիշատա-
կօք չ'նդգնուին համար:

Ընդ հակառակն Հռովմայ մէջ քրիստոնէու-
թիւնն կէս յաղթանակ միայն կանգնեւ է:
Կրկին ընկերութիւնքն և կրկին կրօնք, ան-
ցեալն և ապառնին իրարու դէմ կանգնած
ընդդիմամարտ են: Մեհնանք, կրկէսք, Թա-
սեբք, նոյն իսկ փողոցք Հռովմայ լի հեթա-
նոսական յիշատակարանօք բնակաց մի մա-
սին կրօնական եռանդը վառ կը պահեն:
Մանաւանդ սինկղիստոսական ընտանեաց մեծ
մասն տակաւին հին կրօնը կը դաւանէր և զմե-
ծարանս իւր նախնեաց: Ժողովուրդն խուռն կը
լեցուի քրիստոնէից եկեղեցեաց և մարտիրոսաց
զերեզմանատանց մէջ, Գերիներն և աղքատ-
ներն եռանդեամբ կը զրկեն նոր հաւատքը,
որ իրենց մխիթարութիւն և օգնութիւն կու
տայ, և որ ամեն տեղ նոցա առջեւ կը դնէ
այն Գրոթեան սեղանը՝ զոր միայն Աթէնքի
մէջ հեթանոս աշխարհն անգամ մի միայն
ներեր էր:

Սակայն արդէն քահանայից ակտերն և
եպիսկոպոսաց շուպլութիւնն և փառասիրու-
թիւնն կ'ամբաստանուէր: Չորրորդ զարու
մէջ՝ Հռովմայ եպիսկոպոսական աթոռն ա-
րինալից պատերազմաւ կը յուզուի: Այս
կերպով ձեռք ձգուած իշխանութիւնքն պար-
զեներով կը ճոխանան և մի այնպիսի շը-
նայլութիւն կը ցուցընեն, զոր նոյն իսկ հե-
թանօք կը պարտաւեն, և որոց մէկն առնոց
դէմ դաւատական մի քանի եպիսկոպոսաց
օրինակը դիմացնին դնելով « Նոցա սակա-
ւապիտութիւնն, կ'ըսէ, նոցա զգեստուց աղ-
քատութիւնն, նոցա յերկր խոնարհած ճա-
կատն, նոցա պարզամտութիւնն և համեստու-
թիւնն սիրելի կ'ընէ զանոնք Աստուծոյ յա-
ւեստեականի և նորա ճշմարիտ երկրպագուաց »:

Դիտելու է զարձեալ, որ սոյն զարու մէջ
Հռովմայ եկեղեցին բնաւ մեծ մատենագիր
կամ ճարտասան մի յառաջ չէ բերեր, ինչ-
պէս նոյն ժամանակին յառաջ կու գան յԱփ-
րիկէ, ի Յունաստան և յԱսիա, այլ նա կը
ջանայ սփռուիլ հեռու տեղեր և կ'ուզէ տիրել
Ափրիկոյ, Գաղղիոյ և Սպանիոյ եկեղեցեաց
վերայ: Նորա նպատակն է աւելի մարդկան
իշխել, քան բարեւ խօսելու և դրելու փառքը
ձեռք ձգել, նա կը ջանայ դատաւոր լինել
Յունաց իմաստական մարէն յառաջ եկած

բիւր հակաճառութեանց, նա կը հաղորդակցի ստէպ արեւելեան վարդապետաց հետ՝ որոնք իրենց հալածմանաց մէջ առ ինքն կը դիմեն, կը շահի զանոնք ապաստան ըլլալով նոցա։ Գրեթէ բնաւ ազանդ չէ կազմուած Հռովմայ եկեղեցւոյն մէջ. այս բանին մէջ իւր բնաւորութիւնն բոլորովին հակապատկերն է յունին, նա հին կանոններու վճռօք կը բաւաւ կանանայ, սակաւ նորաձեւութիւն կը մտցընէ իւր մէջ, և իբր հերետիկոսութենէ՝ կը զարհուրի փոփոխութիւն ընելէ, և առանց արեւելեան փառաց հաւատարեւու, ինքն իւր ժամանակաւոր խոհմութեան և յամառութեան շնորհիւ վերջապէս կը զերազանցէ անոնցմէ։

Աղբնանդրի աշխարհակալութենէ ի վեր յունական ազատ և համարձակ հանճարն՝ որ աւելի քրեւելեան է քան թէ եւրոպական դարձած, քրիստոնէութեան մէջ կը մուծանէ իւր սեփական նրբամտութիւնները և այլաբանութիւնները, որոց զխաւոր թատր էին Եգիպտոս և Փոքր Ասիա, որոց բնակչաց աւելորդապաշտ երեւակայութենէն բխեալ որ ազանդներ և յիմար կարծիքներ յառաջ կու դան։ Հռովմայեցւոց կամ մանաւանդ լատին նախօս ժողովրդոց վերայ աւելի նուազ գիտութիւն և հանճար կը փայլի. սոքա Աղեքսանդրիոյ Յունաց քով անարուեստ աստուածաբաններ կ'երևին, սակայն իրենց կարծեաց մէջ աւելի հանդարտ և խոհական են։ Կը զգուշանան Արեւելեաց հաւատոյ վարդապե-

տութեան մէջ զործածած նրբամիտ բնազանցութենէն, և այն հերձուածն կամ փոխադարձ առ միմեանս ունեցած հակառակութիւնն՝ որ շատ դարերէ յետոյ այս երկու եկեղեցիները յիբերաց անջատեց, նա արդէն իւր արմատն ձգեր էր քրիստոնէական նախանձայնութեան սոյն այս նախկին դարուց մէջ. որոյ հետքն հարկ էր գտնուիլ նաեւ երկու գրականութեանց տառնախօսական յիշատակարանաց մէջ եւս, այլ բաղդատութիւնն չէ կարելի ճշդիւ յառաջ տանիլ։ Արեւելեան եկեղեցին ոչ միայն երեւակայութեան և պերճախօսութեան ստորդ առաւելութիւն մ'ունի, այլ նաեւ լատին եկեղեցւոյ այն մատենագիրք իսկ՝ որ մի առանձին պայծառութեամբ կը փայլին նոքա այլ կերպով մի արեւելեան կը համարուին։ Յորոց ոմանք՝ ինչպէս Ս. Հերոնիմոս, ապրեւ են յԱսորիս, ի Հրէաստան, և իրենց աստուածային խանդերը շնչեր են Յորդանանու գետափունքներէն. և ոմանք՝ ինչպէս Տերսուղիանոս, Կիսրիանոս, Անտոքիոս, Ազոտիոսոս ծնած Կարթագինեայ կիզիչ երկնքին ներքեւ, աւելի արեւելցի են քան թէ լատին։ Հռովմէական լեզուն սոցա զբուռածոց մէջ կերպարանափոխ կը լինի, և իւր վերայ կը դրուի աշխոյժ և նորբ արաբական հանճարոյն կնիքը, որ փոփոխակի կը կրէ զազդեցութիւն Ափրիկոյ և Ասիոյ արեւգականց։

